

Tadeusz Banaszek

Garnizon Sandomierz w latach 1918-1939

Przegląd Historyczno-Wojskowy 12 (63)/4 (237), 29-54

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ BANASZEK

GARNIZON SANDOMIERZ W LATACH 1918–1939

Sandomierz w okresie międzywojennym należał do województwa kieleckiego. Był także ważnym ośrodkiem administracyjnym (siedzibą starostwa powiatu sandomierskiego i diecezji sandomierskiej), gospodarczym i handlowym. Po zakończeniu I wojny światowej miasto liczyło 5891, natomiast w 1938 r. – 11 503 mieszkańców¹. W tym okresie było także znaczącym garnizonem Wojska Polskiego.

Sandomierz przed 1918 r. był garnizonem wojska koronnego, następnie wojsk austriackich, armii Księstwa Warszawskiego, a po upadku powstania listopadowego – wojsk rosyjskich².

Utworzenie garnizonu Wojska Polskiego i jego działalność w okresie 1918–1921

Na początku listopada 1918 r. w Sandomierzu stacjonowały wojska austriackie w liczbie około 1000 żołnierzy, w tym: Komenda Powiatu, 11 zapasowy batalion pionierów, batalion etapowy nr 254 Landsturmu (Obrony Krajowej) w składzie 15 oficerów oraz 300 podoficerów i szeregowych, kompanie żniwne oraz tabory³. Komenda Obwodu nr 6 Sandomierz Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) 27 października 1918 r. zwołała zjazd członków, a także legionistów i byłych wojskowych z terenu powiatu sandomierskiego, podczas którego m.in. opracowano odezwę do mieszkańców mówiącą o konieczności odzyskania niepodległości oraz wezwano do wstępowania pod rozkazy Józefa Piłsudskiego w szeregi przyszłej armii polskiej.

W nocy z 2 na 3 listopada członkowie POW (około 150 osób) przystąpili do rozbrajania żołnierzy i żandarmów austriackich. 3 listopada, po spotkaniu przedstawicieli nowo powstającej polskiej administracji i wojskowych z austriackim komendantem powiatu, płk. Schallerem, nastąpiło złożenie broni przez Austriaków⁴. Następnego dnia komendant miasta, por. dr Jan Kański, zawiadomił mieszkańców rozkazem dziennym nr 1 o ostatecznym przejęciu władzy przez Polaków. Utworzone zostało Polskie Dowództwo Placu w Sandomierzu.

¹ R. Kotowski, *Sandomierz między wojnami*, Sandomierz 1998, s. 13–14.

² *Dzieje Sandomierza*, t. 3, 1795–1918, red. H. Samsonowicz, Warszawa 1993.

³ T. Kozłowski, *Zarys historii wojennej 4 pułku saperów*, Warszawa 1932, s. 3.

⁴ J. Woyno, *Z dziejów sandomierskiego obwodu Polskiej Organizacji Wojskowej (1915–1918)*, „Zeszyty Sandomierskie” 2000, nr 12, s. 36; W. Czajka, *Listopad 1918 – przejście władzy z rąk okupantów*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, 1918–1939, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 11.

Zastępcami por. Kańskiego zostali ppor. Orski i ppor. Ożarowski, szefem adiutantury – ppor. F. Jabłoński, żandarmerii – kpt. F. Jabłoński, intendentury – kpt. Osmoła, zbrojowni – Wyrzykowski, prowiantury – por. Buras i por. Preziner, lekarzami – dr Stanisław Krawczyński i Czerny. Kasynem kierował por. Olszewski. Dowódcą 1 kompanii został por. Barchanowski, 2 kompanii – por. Gołębiowski. W składzie tymczasowej komendy uzupełniającej i komisji poborowej znaleźli się: ppor. Czerny, kpt. Markowski, Derejski, dr Krawczyński i starszy komisarz Dunin-Brzeziński⁵.

Po ukształtowaniu się terytorialnych władz wojskowych w odrodzonej Polsce Sandomierz znalazł się na terenie Okręgu Wojskowego IV Radom, który podlegał dowódcy Okręgu Generalnego III Kielce⁶.

Pierwszymi jednostkami tworzonego Wojska Polskiego w Sandomierzu były: Rejonowy Magazyn Broni, szwadron taborów, kompania pontonowa i tzw. kompania sandomierska. Rejonowy Magazyn Broni, będący jednostką służby uzbrojenia, podlegał Centralnemu Magazynowi Broni w Kielcach. W sierpniu 1919 r. został przeniesiony do Kielc i wcielony do Centralnego Magazynu Broni. Szwadron taborów do maja 1919 r. znajdował się wraz z ośmioma innymi szwadronami w składzie 3 dywizjonu taborów w Kielcach, a następnie został rozformowany⁷.

W styczniu 1919 r. w Sandomierzu utworzono kompanię pontonową dowodzoną przez por. Stanisława Repę. Wkrótce, na jej bazie oraz licznie napływających ochotników, utworzono dwie kompanie mostowe. Pierwsza z nich, pod dowództwem ppor. Stanisława Rożeckiego, wyruszyła w maju na front, natomiast druga, dowodzona przez por. Kozubskiego – w lipcu. Obie kompanie mostowe weszły w skład III batalionu saperów, utworzonego w Jędrzejowie. Z pozostałej w garnizonie sandomierskim kompanii rekruckiej utworzono dwie kolejne kompanie, z których 28 czerwca zorganizowano batalion mostowy saperów. Jego pierwszym dowódcą został ppłk Józef Zaniewski. Z dniem 1 sierpnia batalion mostowy przeszedł do Garnizonu Modlin⁸.

Z ochotników – członków POW, zorganizowano w listopadzie i grudniu 1918 r. tzw. kompanię sandomierską pod dowództwem por. Tadeusza Kaliszczaka, która weszła w skład utworzonego w Radomiu 24 pułku piechoty⁹. Kompania ta w składzie tzw. Kombinowanego Batalionu Radomskiego 28 grudnia 1918 r. wyruszyła na front pod Lwów.

19 lutego 1919 r. rozpoczęto tworzenie na terenie Okręgu Generalnego Kielce 11 pułku ułanów. Początkowo na miejsce formowania tej jednostki wyznaczono Sandomierz, lecz kilkanaście dni później zmieniono decyzję i organizację pułku przeniesiono do Pińczowa. W Sandomierzu zaś na przełomie marca i kwietnia tegoż roku zorganizowano szwadron

⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej – CAW), Komenda Garnizonu Sandomierz, I.372.48.1; *Jednostki 4 pułku saperów*, Sandomierz 1925, s. 10.

⁶ Okręg Wojskowy nr IV Radom obejmował powiaty: radomski, kozienicki, opatowski, sandomierski i ilżecki. Okręgiem dowodzili kolejno: płk Leon Bilewicz, mjr Bolesław Popowicz, ppłk Gustaw Truskolaski. 7 lipca 1919 r. okręg został zlikwidowany.

⁷ W. Jarno, *Okręg Generalny Wojska Polskiego nr III Kielce w latach 1918–1921*, Łódź 2003, s. 63–64, 71.

⁸ P. Zarzycki, *Batalion mostowy*, Pruszków 1996, s. 3–4; T. Kozłowski, *op. cit.*, s. 7; Z. Cutter, *Saperzy II Rzeczypospolitej*, Kraków–Warszawa–Wrocław 2005, s. 27.

⁹ T. Kozłowski, *op. cit.*, s. 7; J. Pałac, *Zarys historii wojennej 24 pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 5.

zapasowy 11 pułku ułanów, który stacjonował tam do końca maja. Następnie szwadron przeniesiono do Mińska Mazowieckiego¹⁰.

Od wiosny 1919 r. w Sandomierzu stacjonowała kompania zapasowa III batalionu saperów, której dowódcą był kpt. Emanuel Homolacs. Wcielono do niej pozostałych żołnierzy batalionu mostowego, którzy nie wyjechali do Modlina, natomiast w lutym 1920 r. przybyła z Łodzi kompania zapasowa IV batalionu saperów dowodzona przez por. Tadeusza Wasilewskiego. Oba pododdziały zostały połączone w kompanię zapasową saperów nr 4 pod dowództwem kpt. Tadeusza Wasilewskiego. Składała się ona z dowództwa, trzech plutonów (po osiem sekcji każdy) oraz plutonu administracyjnego (z sekcją telefoniczną, sanitarną i taborową). Stan etatowy kompanii zapasowej wynosił 243 żołnierzy, w tym 3 oficerów i 17 podoficerów. Kompania zapasowa saperów po wcieleniu poborowych i ich przeszkoleniu wysyłała na front uzupełnienia do 2, 4 i 10 batalionu saperów. Przykładowo, 12 maja 1920 r. wysłano 2 podchorążych, 5 podoficerów i 213 saperów, dwa dni później – 4 podoficerów i 79 saperów, a 1 czerwca – 2 oficerów i 288 saperów pod dowództwem ppor. Stefana Stępnia. W czerwcu i lipcu 1920 r. kompania uzupełniała kolumny saperskie nr 2 i 4¹¹. Podczas ofensywy Armii Czerwonej latem 1920 r. do Sandomierza dyslokowano także kompanię zapasową saperów nr 2 z Dębina, która uzupełniała III, IX i XIII bataliony saperów. 23 grudnia 1920 r. kompania zapasowa saperów nr 4 została przekształcona w batalion zapasowy saperów nr IV, który składał się z dowództwa, trzech kompanii zapasowych i kompanii ozdrowieńców¹².

Powołano w Sandomierzu także Kierownictwo Nadzoru Koszarowego, podlegające Rejonowemu Zarządowi Budowlano-Kwaterunkowemu w Radomiu. Wymieniona instytucja prowadziła sprawy budowlane (w tym remontowe obiektów wojskowych) i kwaterunkowe wojska w garnizonie¹³.

We wrześniu 1919 r. zorganizowano na obszarze OG Kielce tymczasową organizację służby duszpasterskiej w składzie sześciu kapelanów garnizonowych, w tym w Sandomierzu na powiat sandomierski i opatowski¹⁴. W lipcu 1920 r. obszar OG Kielce podzielono na dziesięć rejonów duszpasterskich, w tym Urząd Duszpasterstwa Wojska Polskiego w Sandomierzu, obejmujący powiat sandomierski, na czele z ks. Stanisławem Rostafińskim¹⁵.

Na przełomie listopada i grudnia 1918 r. utworzono w Sandomierzu powiatowe Dowództwo Żandarmerii kierowane przez por. Mariana Zugaję, które składało się z trzech plutonów rozmieszczonych w Zawichoście, Klimontowie i Staszowie, w składzie 1 oficer, 19 podoficerów i 71 szeregowych. Żandarmi do lipca 1919 r., w związku z brakiem policji, wykonywali zadania służby bezpieczeństwa w stosunku do osób wojskowych, jak i cywilnych na terenie działania. W lipcu 1919 r. rozwiązano powiatowe dowództwa żandarmerii, tworząc plutony żandarmerii, w tym w Opatowie. Pluton ten wydzielił posterunek żandarmerii w Sandomierzu, który w lutym 1921 r. składał się z 21 żandarmów¹⁶.

¹⁰ J. Soniński, *Zarys historii wojennej 11 pułku ułanów legionowych*, Warszawa 1928, s. 10; A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 do 25 IV 1920*, Toruń 2000, s. 102.

¹¹ Z. Cutter, *op. cit.*, s. 28; T. Kozłowski, *op. cit.*, s. 9.

¹² T. Kozłowski, *op. cit.*, s. 10.

¹³ W. Jarno, *op. cit.*, s. 56.

¹⁴ „Dzienniki Rozkazów DOGen. Kielce” 1919, rozkaz 105.

¹⁵ *Ibidem* 1920, rozkaz 61.

¹⁶ *Ibidem* 1921, rozkaz tajny 12; G. Ratajczyk, *Żandarmeria Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004, s. 70, 73.

W Sandomierzu funkcjonował także oficer ewidencyjny Powiatowej Komendy Uzuppełnień (PKU) 24 pp w Opatowie, który był odpowiedzialny za przeprowadzanie poboru do wojska na terenie powiatu sandomierskiego. W 1920 r. funkcję oficera ewidencyjnego pełnił urzędnik wojskowy Pilecki¹⁷.

Na początku 1919 r. w garnizonie sandomierskim utworzono pluton telefoniczny „Sandomierz”, który podlegał oficerowi łączności DOG Kielce¹⁸.

W związku z toczonymi walkami o ustalenie granic państwa i trudną sytuacją gospodarczą w jednostkach wojskowych panowały często niezadowolające nastroje wśród żołnierzy. Były one spowodowane brakiem mundurów, słabym wyżywieniem, trudnymi warunkami zakwaterowania. Przykładowo, żołnierze kompanii zapasowej saperów nr 4 w czerwcu 1920 r. pełnili służbę wartowniczą boso i w podartych mundurach. Odczuwano brak letniej bielizny, koców i płaszczy¹⁹. Doszło również do epidemii grypy „hiszpanki”, na którą zmarło kilkunastu żołnierzy²⁰. Taka sytuacja doprowadzała często żołnierzy do dezercji z armii.

Zakwaterowanie żołnierzy i kadry zawodowej w omawianym okresie należało do najtrudniejszych spraw, które musiały rozwiązać władze wojskowe. W latach 1918–1921, w związku z tworzeniem od podstaw armii, główny wysiłek wojska został skierowany na zakwaterowanie oddziałów wojskowych. Jednostki wojskowe w garnizonie sandomierskim kwaterowały w koszarach Saskich przy Szosie Opatowskiej, w spichlerzu przy ul. Rybitwy oraz w budynkach byłego klasztoru św. Józefa przy ul. Ogrodowej²¹. Wobec braku koszar i mieszkań dla kadry zawodowej, władze państwowe rekwirowały lokale prywatne. Podstawą prawną tych działań była ustawa z 11 kwietnia 1919 r. „O rzeczowych świadczeniach wojennych”²² oraz ustawa z 8 kwietnia 1919 r. „O dostarczaniu mieszkań na potrzeby wojska”²³. Na podstawie ustawy „O dostarczaniu mieszkań na potrzeby wojska” zarządy gmin były zobowiązane dostarczać pomieszczenia dla oficerów i urzędników wojskowych. Mogły one rekwirować na potrzeby wojska mieszkania osób prywatnych wraz ze znajdującymi się w nich umeblowaniem i energią elektryczną. W ramach nałożonych świadczeń wojennych w Sandomierzu zostały zajęte przez wojsko budynki: gimnazjum męskiego, seminarium żeńskiego, szkół powszechnych, baraki w porcie oraz w Nadbrzeziu, a na zakwaterowanie kadry zawodowej – część mieszkań prywatnych²⁴.

8 lipca 1920 r. Polski Biały Krzyż²⁵ w Sandomierzu zapoczątkował akcję pomocy społecznej w okresie zagrożenia państwa związanego z ofensywą Armii Czerwonej. Na zwołanym w tym dniu posiedzeniu przedstawiciele wszystkich instytucji rządowych i społecznych

¹⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej – APK), Oddział w Sandomierzu, Akta miasta Sandomierz (dalej – AmS), 1440, k. 310.

¹⁸ W. Jarno, *op. cit.*, s. 61.

¹⁹ *O niepodległą i granice*, t. 2, *Raporty i komunikaty naczelnych władz wojskowych o sytuacji wewnętrznej Polski 1919–1920*, Warszawa–Pułtusk 2000, s. 462.

²⁰ Zmarłych żołnierzy pochowano na Cmentarzu Wojskowym w Sandomierzu. T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 8.

²¹ „Dziennik Rozkazów Dowództwa Okręgu Korpusu X” 1922, rozkaz 14.

²² „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 32, poz. 264.

²³ *Ibidem*, nr 3, poz. 262.

²⁴ T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 9.

²⁵ Polski Biały Krzyż (PBK) – organizacja społeczna utworzona jesienią 1918 r. pod nazwą Centralny Komitet Pomocy Żołnierzowi, który w 1919 r. przemianowano na PBK. Głównym zadaniem organizacji było w okresie walk Polski o ustanowienie granic prowadzenie akcji społecznej i filantropijnej mającej na celu niesienie pomocy żołnierzom polskim oraz ofiarom wojny. Zob. A. Niewęgłowska, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919–1939*, Toruń 2005, s. 30.

oraz innych organizacji utworzono Komisję Organizacyjną Powiatowego Komitetu Pomocy Armii Ochotniczej, który 17 lipca podporządkował się mianowanemu przez Ogólnopolski Komitet Obrony Państwa w Warszawie pełnomocnikowi na powiat sandomierski, Sewerynowi Horodyskiemu. Jednocześnie został przekształcony w Powiatowy Komitet Obrony Państwa, który funkcjonował do 15 listopada 1920 r.²⁶

W lipcu 1920 r. przystąpiono do werbowania osób do Armii Ochotniczej. Komitet powiatowy prowadził kampanię propagandową na rzecz wstępowania do niej, urządzając liczne wiece, podczas których wskazywano na konieczność współdziałania społeczeństwa z wojskiem. W sandomierskim biurze werbunkowym do 24 lipca zgłosiło się 163 ochotników, z których 102, po zakwalifikowaniu, skierowano do PKU 24 pp w Opatowie. Ochotnikami byli w większości nauczyciele ludowi, harcerze i robotnicy. Do 7 sierpnia do biura werbunkowego z terenu powiatu sandomierskiego zgłosiło się 227 ochotników. Adam Bień, wówczas maturzysta sandomierskiego gimnazjum, późniejszy wybitny działacz ruchu ludowego, który zgłosił się do Armii Ochotniczej, wspominał pożegnanie ochotników w Sandomierzu: *Dnia 18 lipca 1920 r. zebraliśmy się wszyscy. Staliśmy czwórkami na ulicy przed szkołą. Otaczały nas przyjaznym kręgiem niezliczone tłumy. Dziewczęta, znajome i nieznanne, ze smutkiem w oczach, wręczały nam, zawstydzonym, kwiaty. Pamiętam białe kwiaty, które wręczyła moja dziewczyna (...)* Przed kolumną ustawiła się orkiestra wojskowa, zagrała marsza, którego melodie pamiętam do dziś, i na komendę kapelmistrza ruszyła w drogę. Za orkiestrą, w takt marsza, ruszyła w pochód nasza kolumna. Ruszyliśmy w drogę wielu pokoleń Polaków²⁷. Ogółem do Armii Ochotniczej z powiatu sandomierskiego zgłosiło się około 400 osób, głównie inteligencji²⁸.

Ważnym elementem działalności Powiatowego Komitetu Obrony Państwa w Sandomierzu było utworzenie w garnizonie sandomierskim gospody żołnierskiej, która obsługiwała przez cały dzień około 3000 żołnierzy. Sprzedawano w niej po niskich cenach artykuły żywnościowe, papierosy i papier listowy. W gospodzie znajdowała się prasa oraz gry, a wieczorami dla żołnierzy przez dwie godziny grał zespół smyczkowy. Zorganizowano także izbę chorych w batalionie zapasowym saperów nr IV na 30 łóżek. Zasługą Komitetu było również zorganizowanie kilku szwalni bielizny dla żołnierzy, które uszyły dla jednostek Okręgu Generalnego III Kielce 1000 kompletów koszul i kalesonów²⁹.

W Sandomierzu powołano dowództwo garnizonu. Jego dowódca m.in. regulował służbę garnizonową, ustalał przepisy alarmowe, opracowywał plany i programy uroczystości wojskowych, dbał o zakwaterowanie wojskowych, wydawał przepisy o zachowaniu higieny, wydawał rozporządzenia asystencyjne, ustalał porządek pobierania środków, wyposażenia i żywności, dozorował porządek, badał nastroje ludności. Dowódcą garnizonu był najstarszy funkcją oficer jednostki liniowej³⁰.

Sandomierz w latach 1918–1921 należał do większych garnizonów na terenie Okręgu Generalnego Kielce. Trudno jest ustalić dokładny stan żołnierzy w garnizonie ze względu

²⁶ *Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawczo-pamiętkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, red. W. Scibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 410.

²⁷ A. Bień, *Bóg wysoko – dom daleko. Obrazy przeszłości 1900–1920*, posłowie H. Bielska, oprac. K. Burek, Warszawa 1999, s. 275–276.

²⁸ APK, Urząd Wojewódzki Kielecki 1919–1939 (dalej – UWK I), 464/I, k. 21.

²⁹ *Ibidem*, 489, k. 63, 89; *Obrona państwa...*, s. 414.

³⁰ *Spis władz wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936.

m.in. na różne stany jednostek zapasowych. Z rozkazu DOG Kielce z października 1920 r. dowiadujemy się, że w Sandomierzu było zakwaterowanych 1925 żołnierzy³¹. Według autorów *Obrony państwa w 1920 roku. Księgi sprawozdawczo-pamiętkowej Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa*, w garnizonie było około 3000 żołnierzy³².

Garnizon sandomierski odegrał istotną rolę w uzupełnieniu stanów osobowych, głównie jednostek saperских, biorących udział w walkach o ustanowienie granic państwa. Należy podkreślić, że w latach 1918–1920 z pododdziałów, z których sformowano późniejszy 4 pułk saperów, poległo 29 żołnierzy. Za bohaterstwo wykazane w walce 13 żołnierzy zostało odznaczonych Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, a 40 Krzyżem Walecznych³³.

4 pułk saperów

18 kwietnia 1921 r. zostało sformowane w Sandomierzu dowództwo nowej dużej jednostki – 4 pułku saperów (psap), w którego skład weszły trzy bataliony saperów VII, X i XXVI. Bataliony VII (dowódca kpt. Henryk Czyż) i XXVI (dowódca kpt. Zdzisław Grosele) utworzono po powstania 4 psap, natomiast batalion X został sformowany w październiku 1920 r. pod dowództwem kpt. Emila Strumińskiego. Dowództwo pułku utworzono z Szefostwa Inżynierii i Saperów 4 Armii. Bataliony te powstały z dawnych X i IV batalionów saperów, XVI batalionu saperów poznańskich i XII batalionu saperów przemyskich³⁴. Poszczególne bataliony nosiły numery dywizji piechoty, w których skład miały wchodzić podczas mobilizacji. Pułk należał organizacyjnie do Okręgu Korpusu IV Łódź, ale w związku z brakiem koszar i warunków terenowych (brak odpowiednio dużej rzeki do szkolenia) został rozlokowany w Sandomierzu na terenie Okręgu Korpusu X Przemyśl (od listopada 1921 r.).

Stan etatowy pułku wynosił 786 żołnierzy, w tym 32 oficerów, 8 chorążych, 126 podoficerów i 620 szeregowych. Do czerwca 1924 r. miał w składzie trzy bataliony saperów (każdy po 2 kompanie) oraz kadrę batalionu zapasowego, której podlegał zarząd składów i warsztatów pułku, w tym składy narzędzi i materiałów saperских, materiałów wybuchowych i kolumn pontonowych³⁵. 23 maja 1921 r. wprowadzono także etaty wojenne dla jednostek wojsk saperских. Zgodnie z nimi w skład pułku saperów wchodziły: dowództwo pułku, trzy samodzielne bataliony saperów, batalion zapasowy, park przepraw (kolumny pontonowe) oraz warsztaty pułkowe.

Dowódca pułku w okresie wojny wraz ze sztabem przechodził do dowództwa określonej armii, obejmując jednocześnie funkcję szefa saperów i dowodząc wszystkimi pododdziałami saperскими, którymi ta armia dysponowała. Dowódca batalionu saperów w czasie działań wojennych przewidziany był na szefa saperów dywizji³⁶.

21 marca 1924 r. wprowadzono zmiany do obowiązującej organizacji pułku saperów. Utworzono wówczas pułk 2-batalionowy (każdy batalion składał się z 3 kompanii) oraz dowództwo, drużynę dowódcy, kwatermistrzostwo wraz z parkiem saperским i pluton

³¹ „Dziennik Rozkazów DOGen. Kielce” 1920, rozkaz 106.

³² *Obrona państwa...*, s. 414.

³³ J. Pająk, *Saperzy Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992, s. 186; *Jednodniówka 4 pułku...*, s. 28, 30.

³⁴ T. Kozłowski, *op. cit.*, s. 10; J. Pająk, *op. cit.*, s. 186; M. Cieplewicz, *Bronie techniczne Wojska Polskiego w latach 1921–1926*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1992, t. 34, s. 199.

³⁵ Z. Cutter, *op. cit.*, s. 39.

³⁶ *Ibidem*, s. 40.

łączności. Stan etatowy pułku wynosił wówczas 812 żołnierzy, w tym 42 oficerów, 117 podoficerów i 653 szeregowych³⁷. W związku z nową organizacją w lutym 1925 r. został rozwiązany XXVI batalion saperów³⁸. Jednocześnie zlikwidowano kadrę batalionu zapasowego, utworzono po jednej kompanii saperów w dwóch batalionach, a także wzmocniono elementy dowodzenia (organizując pluton łączności).

W pułku istniała szkoła podoficerska powołana jako etatowa kompania szkolna, licząca 5 oficerów, 14 podoficerów i 120 elewów³⁹.

Do zadań pułku saperów należało: przygotowanie do wojny pod względem bojowym i technicznym, budowa pozycji obronnych, wykonywanie niszczeń, budowa, odbudowa i konserwacja dróg komunikacyjnych, budowa kładek, mostów stałych i pływających umożliwiających przeprawę oddziałów wojskowych oraz prowadzenie wojny manewrowej. W drugiej połowie 1929 r., w związku z reorganizacją wojsk saperskich, 4 psap przeformowano w IV batalion saperów, w składzie 3 Brygady Saperów, której dowództwo znajdowało się w Poznaniu (dowódca – płk Zygmunt Zacharowski). Oprócz IV bsap w skład brygady wszedł VII bsap w Poznaniu oraz VIII bsap w Toruniu. IV bsap liczył etatowo 799 osób, w tym 41 oficerów, 103 podoficerów, 655 szeregowych oraz 15 pracowników cywilnych. Składał się z: dowództwa, kwatermistrzostwa, czterech kompanii saperów, kompanii szkolnej, kompanii administracyjnej, plutonu łączności, parku saperskiego oraz plutonu miotaczy ognia⁴⁰. Dowódcami 4 psap i IV bsap, a jednocześnie komendantami Garnizonu Sandomierz byli: ppłk Waław Lipski (1921), ppłk Kazimierz Możdżeń (1921–1926), ppłk Adam Borkowski (1926–1927), ppłk Henryk Bagiński (1927–1929), ppłk Marian Kauer (1929–1930), ppłk Stefan Langner (1930–1934). Pierwsze święto 4 pułk saperów obchodził 20 października 1925 r. Datę święta ustanowiono na 27 października, na pamiątkę sformowania najstarszej kompanii pułku – 1 kompanii X batalionu saperów kaniowskich (w 1918 r. przy 4 Dywizji Strzelców Polskich w Rosji)⁴¹.

28 grudnia 1930 r. nastąpiło uroczyste pożegnanie 4 bsap, który został dyslokowany do Przemyśla⁴². Decyzja ta była spowodowana rozformowaniem w Przemyślu 10 psap oraz koniecznością poprawienia warunków zakwaterowania 2 pułku piechoty Legionów (2 pp Leg.), który dotychczas stacjonował w Pińczowie i Staszowie. Sandomierz był garnizonem 2 pp Leg. do wybuchu II wojny światowej.

2 pułk piechoty Legionów

2 pp Leg. wywodził się z Legionów Polskich. Bohaterstwo żołnierzy w walkach podczas I wojny światowej i po odzyskaniu przez Polskę niepodległości doczekało się opracowań już w okresie międzywojennym⁴³. 2 pp Leg. po zakończeniu działań wojennych od maja do sierpnia 1922 r. stacjonował w Siedlcach. W związku z przejściem Wojska Polskiego

³⁷ *Ibidem*, s. 41.

³⁸ *Historia pułków i batalionów saperów w latach 1918–1928*, „Przegląd Wojskowo-Techniczny” 1928, z. 6, s. 352.

³⁹ Z. Cutter, M. Katolik, *Szkolenie wojsk saperskich w okresie międzywojennym*, Wrocław 2000, s. 66–67.

⁴⁰ Z. Cutter, *op. cit.*, s. 46, 48.

⁴¹ T. Wasilewski, *op. cit.*, s. 47.

⁴² CAW, Biuro Personalne Ministerstwa Spraw Wojskowych, I.300.18.48; „Ziemia Sandomierska” 1931, nr 1.

⁴³ J. Sitko, *Zarys historii wojennej 2 pułku piechoty Legionów*, Warszawa 1928; *Metryka 2 pułku piechoty Legionów*, w: *Księga chwały piechoty*, Warszawa 1939.

na struktury pokojowe oddziały zostały dyslokowane do stałych garnizonów. 2 Dywizja Piechoty Leg. (DP Leg.), w której skład wchodziły: 2, 3 i 4 pp Leg. oraz 2 pap Leg., została rozmieszczona w garnizonach na obszarze Okręgu Korpusu X Przemyśl. Dla 4 pp Leg., 2 pap Leg. i dowództwa 2 DP Leg. stałym garnizonem stały się Kielce. 3 pp Leg. przybył do Jarosławia, a kadra jego batalionu zapasowego czasowo stacjonowała w Nisku. W przypadku 2 pp Leg. nastąpiły trudności w zakwaterowaniu w jednym garnizonie, Pińczowie, całości jednostki. W związku z tym I batalion został rozmieszczony w koszarach w Staszowie. Należy zaznaczyć, że batalion zapasowy 2 pp Leg. został we wrześniu 1921 r. przeniesiony z Piotrkowa Trybunalskiego do Pińczowa⁴⁴. Koszary pińczowskie, jak i staszowskie, w których zakwaterowano pułk, były w bardzo złym stanie⁴⁵. Sytuacja zakwaterowania pułku poprawiła się dopiero w 1931 r., gdy został przeniesiony z Pińczowa do koszar w Sandomierzu (oprócz I batalionu), zajmowanych dotychczas przez 4 bsap.

W 1930 r. wprowadzono nową organizację piechoty na stopie pokojowej, która była dostosowana do zasad jednorazowego wcielenia wiosną każdego roku, dwukrotnego wcielenia dla Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), do wymagań mobilizacyjnych i osłonowych. Nastąpił wówczas podział wszystkich 90 pułków piechoty na trzy typy:

- I – normalny (58 pułków);
- II – wzmocniony (18 pułków);
- III – o stanach zbliżonych do organizacji wojennej (14 pułków)⁴⁶.

2 pp Leg. wraz z pozostałymi pułkami piechoty 2 DP Leg. należał do I typu. Stan etatowy jednostki w okresie pokojowym wynosił ogółem 1454 żołnierzy, w tym: 56 oficerów, 198 podoficerów i 1200 szeregowych oraz 88 koni⁴⁷. Ukompletowanie pułku wynosiło około 70% stanu etatowego. Przykładowo, stan ewidencyjny 1 grudnia 1933 r. wynosił: 49 oficerów, 5 chorążych, 125 podoficerów zawodowych i 913 szeregowych, natomiast 1 listopada 1938 r.: 48 oficerów, 5 chorążych, 127 podoficerów zawodowych, 21 podoficerów nadterminowych i 664 szeregowych⁴⁸. Pułk składał się z następujących komórek organizacyjnych i pododdziałów: dowództwa, kwatermistrzostwa, kompanii administracyjnej (gospodarczej), 3 batalionów piechoty (każdy z 3 kompanii strzeleckich po 3 plutony i kompanii ciężkich karabinów maszynowych), plutonu artylerii piechoty, plutonu łączności, plutonu pionierów, plutonu zwiadowców konnych. W 1935 r. wprowadzono także kompanię przeciwpancerną⁴⁹. W okresie zimowym znajdowały się w pułku bataliony starszego rocznika, szkolny i kadrowy, a w okresie letnim – batalion starszego rocznika i dwa bataliony

⁴⁴ APK, UWK I, 474, k. 486; „Dziennik Rozkazów Dowództwa Okręgu Korpusu X” 1922, rozkaz 55.

⁴⁵ W koszarach w Pińczowie brak było szyb, drzwi i sprawnych pieców, a w pomieszczeniach panowała duża wilgoć, co miało wpływ na zdrowotność żołnierzy. Dowódca pułku, płk Emil Czaplński, twierdził: *temperatura w izbach żołnierskich była tak niska, że w wielu wypadkach trzeba było przerwać naukę pisania, gdyż żołnierzom kostniały od zimna palce, chociaż siedzieli w płaszczach*. Koszary te zbudowali Rosjanie dla oddziałów kawalerii, dlatego posiadały dużo stajni, a mało miejsca na zakwaterowanie żołnierzy. W takich warunkach nie można było zapewnić żołnierzom odpowiedniej higieny. J. Smuniewska, S. Wyrzycki, *2 pułk piechoty Legionów*, Sandomierz 1998, s. 60–61.

⁴⁶ P. Stawecki, *Wojsko marszałka Józefa Piłsudskiego*, Warszawa 2004, s.150–151.

⁴⁷ Z. Jagiełło, *Piechota Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 2005, s. 66.

⁴⁸ CAW, Departament Artylerii MSWojsk., I.300.34.10; *ibidem*, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, I.302.4.282.

⁴⁹ *Ibidem*, 2 DP Leg., I.320.2.1.

poborowych. Święto 2 pp Leg. przypadało 15 lutego, w rocznicę brawurowego przejścia 2 pp LP przez linię frontu pod Rarańczą w 1918 r.

Dowódcami 2 pp Leg. i komendantami garnizonu podczas stacjonowania w Sandomierzu byli: ppłk dypl. Ludwik de Laveaux (do 1936 r.) i płk Ludwik Czyżewski (1936–1939).

Charakterystyka szeregowych garnizonu

Jednym z najważniejszych zadań wojska w omawianym okresie było uzupełnianie jednostek wojskowych poborowymi. Początkowo pobór odbywał się na podstawie tymczasowej ustawy „O powszechnym obowiązku służby wojskowej” z 7 marca 1919 r., a następnie ustawy z 23 maja 1924 r. „O powszechnym obowiązku służby wojskowej”⁵⁰. Do maja 1922 r. obowiązywał terytorialny system uzupełniania sił zbrojnych, lecz ze względu na to, iż prawie 1/3 poborowych stanowili przedstawiciele mniejszości narodowych, władze wojskowe postanowiły zmienić go na system eksterytorialny.

Służbę w 4 psap oprócz Polaków pełnili Ukraińcy, Niemcy i Żydzi. 1 kwietnia 1922 r. w pułku służyło 743 Polaków, 31 Żydów i 60 Ukraińców (zob. tabela 1). Podczas poboru w 1925 r. do pułku wcielono 358 poborowych, w tym 232 Polaków, 79 Ukraińców i 47 Niemców⁵¹. Poborowi do odbycia służby wojskowej pochodzili z województw: łódzkiego, kieleckiego, lwowskiego i tarnopolskiego.

Tabela 1

Poborowi wcieleni do 4 psap w 1925 r.

PKU uzupełniające	Polacy	Ukraińcy	Niemcy
Łódź-Powiat	5		
Łódź-Miasto	40		17
Lubliniec	5		15
Piotrków Tryb.	40		8
Końskie	17		
Brzeżany	13		7
Rawa Ruska		28	
Kołomyja		31	
Kamionka Strumiłowa		20	
Kielce	45		
Ostrowiec	26		
Nisko	22		
Razem	213	79	47

Źródło: W. Jarno, *op. cit.*, s. 219.

⁵⁰ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” 1918, nr 13, poz. 28; „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” (dalej – Dz.U. RP) 1924, nr 61, poz. 609; T. A. Kowalski, *Mniejszości narodowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Toruń 1999, s. 94, 103.

⁵¹ CAW, Sztab Główny WP, Oddział I, I.303.3.13.

2 pp Leg. otrzymywał około 600 rekrutów własnego kontyngentu oraz rekrutów na uzupełnienie formacji niemacierzystych, w tym szeregowych dla Rejonowego Inspektoratu Koni Sandomierz, PKU Wierzbnik, Ostrowiec, Nisko, a także KOP, na którego potrzeby szkolił I batalion w Staszowie.

Tabela 2

Poborowi rocznika 1909 wcieleni do 2 pp Leg. w 1930 r.

Nazwa PKU	Polacy	Żydzi	Ukraińcy	Razem
Pińczów	150			150
Kielce	168	18		186
Ostrowiec	70	4		74
Przemyśl		4	30	34
Gródek Jagielloński		10	134	144
Miechów	125			125
Razem	513	36	164	713

Źródło: CAW, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, I.302.4.350.

Wojska saperskie charakteryzowały się wysokim odsetkiem analfabetów. W 1929 r. w 3 Brygadzie Saperów, w której składzie był IV bsap, było 22% analfabetów, 59% półanalfabetów, 18% „półinteligentów” i 1% inteligentów. Również stan fizyczny żołnierzy był niezadawalający: 11% silnych, 40% średnich i 49% słabych⁵².

Interesujące dane o wykształceniu i zawodach wcielonych poborowych przedstawia zestawienie stanu wcielonych rocznika 1915 do 2 pp Leg w Sandomierzu w 1936 r. Wynika z niego, że na 623 wcielonych było: 21 „półinteligentów”, 170 półanalfabetów i analfabetów, a 432 umiało czytać i pisać⁵³. Z danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że wśród poborowych wcielonych do 2 pp Leg. przeważali rolnicy i osoby bez konkretnego zawodu, co świadczyło o tym, że większości z nich było pochodzenia chłopskiego.

Tabela 3

Poborowi rocznika 1915 wcieleni do 2 pp Leg. w Sandomierzu według wykonywanych zawodów

Zawód wcielonych poborowych	Liczba poborowych	Procent
Urzędnicy i biuraliści	6	0,96
Ślusarze – tokarze	10	1,61
Fryzjerzy	2	0,32
Kierowcy samochodowi	2	0,32
Rzeźnicy i masarze	7	1,12

⁵² *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa 1990, s. 571.

⁵³ CAW, 2 DP Leg., I.313.2.17.

Murarze	2	0,32
Krawcy	19	3,05
Szewcy	30	4,82
Kołodzieje	3	0,48
Stolarze, cieśle	17	2,73
Kowale, podkuwacze	7	1,12
Rolnicy i inne zawody	339	54,42
Muzycy	7	1,12
Bez zawodu	117	18,78
Inne	55	8,83
Razem	623	100

Źródło: CAW, 2 DP Leg. I .313.2.17.

Było to odzwierciedleniem struktury społeczeństwa polskiego, w którym ludność wiejska stanowiła 70–75% ogółu obywateli⁵⁴.

Strukturę wyznaniową żołnierzy garnizonu sandomierskiego w 1927 r. przedstawia tabela 4.

Tabela 4

Struktura wyznaniowa żołnierzy Garnizonu Sandomierz, stan na 15 lutego 1927 r.

Wyznanie	Oficerowie	Podoficerowie i szeregowi	Razem
Rzymskokatolickie	31	362	393
Greckokatolickie		86	86
Prawosławne		10	10
Mojżeszowe		16	16
Ewangelickie – luteranie	2	51	53
Ewangelickie – kalwini		-	-
Inne		3	3
Razem	33	528	561

Źródło: CAW, Departament Dowodzenia Ogólnego MSWojsk., I.300.22.45.

Infrastruktura wojskowa

Istotnym problemem dla wojska po odzyskaniu niepodległości było zakwaterowanie oddziałów. Jak wspomniano wcześniej, saperzy w Sandomierzu zajmowali koszary Saskie przy Szosie Opatowskiej, o powierzchni 1,44 ha. Składały się one z dwóch budynków mieszkalnych o kubaturze 164 i 363 m³, dwóch magazynów o kubaturze 841 i 867 m³ oraz dwóch

⁵⁴ P. Stawecki, *op. cit.*, s. 121.

budynków gospodarczych. Dowództwo 4 psap, a później 2 pp Leg. zajmowało koszary Świętego Józefa – budynki klasztoru poreformackiego z XVII w. o powierzchni 86 arów. Kubatura głównego budynku wynosiła 2483 m³, a budynku biurowego ze stajnią – 531 m³⁵⁵. Do wojska należał także spichlerz, w którego skład wchodził budynek mieszkalno-biurowy o kubaturze 570 m³, stajnia oraz budynki gospodarcze. Należy podkreślić, iż obydwie obiekty były budowlami zabytkowymi znajdującymi się w posiadaniu Ministerstwa Spraw Wojskowych⁵⁶. W Nadbrzeziu, w porcie, garnizon zajmował kompleks o powierzchni 3 ha 18 arów. W związku z trudną sytuacją kwaterunkową władze wojskowe postanowiły wybudować w Sandomierzu nowoczesne koszary dla 4 psap. 19 lipca 1923 r. MSWojsk. skierowało pismo do władz miasta w sprawie uzyskania terenu pod ich budowę przy Szosie Opatowskiej o powierzchni 35 mórg (1 morga = 0,56 ha). 15 czerwca 1924 r. Rada Miejska Sandomierza uchwaliła sprzedaż na rzecz Skarbu Państwa wymienionego terenu za kwotę 119 tys. zł⁵⁷. Kompleks nowych koszar, które nazwano „zamiejskimi” obejmował 23 ha 8 arów. Składały się m.in. z budynku koszarowego (o kubaturze 1400 m³), dwóch budynków koszarowych (1776 m³ każdy), dwóch budynków mieszkalnych (376 m³ każdy), wartowni, izby chorych, stajni, działowni, kuźni oraz sześciu magazynów⁵⁸. Budynki koszarowe miały jasne korytarze, izby żołnierskie były suche i dobrze wentylowane. Blok koszarowy, przewidziany na zakwaterowanie całego batalionu, posiadał także sale wykładowe, stałe umywalnie, podręczne magazyny i urządzenia sanitarne.

Ponadto w Chwałkach koło Sandomierza rozmieszczono magazyny amunicyjne, zajmujące powierzchnię ponad 5 ha, a w latach trzydziestych zorganizowano Plac Ćwiczeń Chwałki-Sudoły (ponad 22,5 ha)⁵⁹. Kompleksy wojskowe garnizonu przedstawia tabela 5.

Tabela 5

Wykaz obiektów wojskowych Garnizonu Sandomierz z 1934 r.

Nazwa kompleksu	Numer kompleksu	Powierzchnia
Koszary Zamiejskie	158	23 ha 5 a
Koszary Saskie	159	1 ha 44 a
Koszary Św. Józefa	160	86 a
Spichlerz	161	60 a
Wodny plac ćwiczeń	162	2 ha 98 a
Port Nadbrzeże	163	3 ha 18 a
Magazyn amunicji	164	6 ha 72 a
Plac ćwiczeń Sudoły-Chwałki	165	22 ha 51 a

Źródło: CAW, Departament Budownictwa MSWojsk., I.300.63.195.

⁵⁵ CAW, Departament Budownictwa MSWojsk., I.300.63.195.

⁵⁶ *Budownictwo wojskowe 1918–1935. Historia, przepisy, zasady, normy*, red. A. Król, t. 2, Warszawa 1935, s. 793.

⁵⁷ APK, Oddział w Sandomierzu, AmS, 1443, k. 17–19, 67; *Jednodniówka 4 pułku...*, s. 15.

⁵⁸ CAW, Departament Budownictwa MSWojsk., I.300.63.195.

⁵⁹ Za wyłączone grunty o powierzchni 2138 m² – własność Anny Kwaśniewskiej – w miejscowości Sudoły-Chwałki, przeznaczone na plac ćwiczeń, wypłacono odszkodowanie w wysokości 577,26 zł. APK, UWK I, 2413.

Zakwaterowanie kadry zawodowej w okresie międzywojennym również należało do jednych z najtrudniejszych spraw, które musiały rozwiązać władze wojskowe.

1 lipca 1927 r. powstał Fundusz Kwaterunku Wojskowego (FKW), którego głównym celem było zapewnienie kadrze zawodowej mieszkań w nowym, murowanym, piętrowym budownictwie. Była to instytucja prawna z siedzibą w Warszawie, przeznaczona do wznoszenia budynków mieszkalnych dla osób uprawnionych, utrzymania i konserwacji tych budynków oraz pokrywania dopłat na rzecz gmin z tytułu wynajmu lokali mieszkalnych na osobne kwatery stałe⁶⁰. W Sandomierzu w ramach FKW zbudowano domy oficerskie na 6 rodzin przy ul. Gołębickej 27 oraz przy ul. Mickiewicza 18, o kubaturze 9189 m³⁶¹. Jeszcze przed budową bloków, domy oficerskie rozmieszczone były przy drodze do Gołębic, zbudowano również kolonię podoficerską od strony Chwałek⁶². Na terenie koszar Zamiejskich i Saskich znajdowały się po dwa budynki mieszkalne dla kadry.

Instytucje wojskowe

W Sandomierzu oprócz wymienionych wcześniej jednostek bojowych, stacjonowały instytucje wojskowe.

W 1927 r. utworzono Rejonowy Inspektorat Koni (RIK), będący organem wykonawczym służby remontu, zajmujący się ewidencją i klasyfikacją oraz dostarczaniem wojsku koni. Inspektor dokonywał przeglądów tych zwierząt i wozów na potrzeby wojska, wydając dowody tożsamości konia, klasyfikował je pod względem przydatności dla wojska oraz sprawdzał ich ewidencję prowadzoną przez urzędy gminne. Wykonywał plan poboru koni i wozów w rejonie stosownie do zarządzeń dowódcy okręgu korpusu. Współpracował z dowódcami jednostek wojskowych, garnizonów i władzami administracji cywilnej w sprawach związanych z przygotowaniem poboru koni i wozów w przydzielonym rejonie. Instytucja ta współpracowała z organami państwowymi i samorządowymi oraz sportowymi w sprawach hodowli koni. Rejonowy Inspektorat Koni obejmował powiaty: Sandomierz, Opatów, Iłża i Tarnobrzeg. Jego kierownikiem był ppłk Jan Reliszko, a następnie mjr Walenty Mazurkiewicz⁶³.

Od 1925 do maja 1927 r. w Sandomierzu funkcjonowała Garnizonowa Izba Chorych na 20–30 łóżek, przeznaczona dla chorych żołnierzy, których czas leczenia nie przekraczał 3–4 tygodni. Ich zadaniem było leczenie ambulatoryjne osób wojskowych i uprawnionych, wykonywanie badań i wystawianie świadectw lekarskich⁶⁴.

W latach 1925–1929 istniała instytucja służby budownictwa pod nazwą Administracja Koszar, kierowana przez ppor. Kazimierza Wójcikowskiego. Do jej zadań należało zarządzanie budynkami zajęтыми przez wojsko, zarządzanie finansami na remonty konserwacyjne, prowadzenie dokumentacji i ewidencji obiektów wojskowych i prowadzenie prac remontowych. W sprawach fachowych Administracja Koszar podlegała szefowi służby

⁶⁰ *Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 2 czerwca 1927 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Robót Publicznych i Spraw Wewnętrznych o „Funduszu Kwaterunku Wojskowego”*, Dz.U. RP 1927, nr 56, poz. 496.

⁶¹ *Domy mieszkalne FKW. Sprawozdanie 1930–1933*, Warszawa 1934, s. 46; *Sprawozdanie FKW 1927–1937*, Warszawa 1938, s. 82.

⁶² *Jednostki 4 pułku...*, s. 27.

⁶³ APK, UWK I, 7743, k. 502–503; *Rocznik oficerski*, Warszawa 1932, s. 529.

⁶⁴ A. Felchner, *Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 do mobilizacji w 1939)*, Łódź 1990, s. 445.

budownictwa DOK X Przemyśl, natomiast bezpośrednio była podporządkowana kwatermistrzowi garnizonu⁶⁵. 1 kwietnia 1929 r. rozwiązano Administrację Koszar, a jej zadania przejął kwatermistrz IV bsap.

W 1934 r. w Sandomierzu utworzono placówkę kontrwywiadu, podlegającą Samodzielnemu Referatowi Informacyjnemu DOK X w Przemyślu. Do jej zadań należało m.in.: rozpoznawanie i unieszkodliwianie organizacji wywiadowczych oraz osób podejrzanych o szpiegostwo, analizowanie zachowań mniejszości narodowych, nadzór nad przestrzeganiem przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej, zabezpieczenie kontrwywiadowcze przemysłu zbrojeniowego⁶⁶.

Od 1925 r. działała w Sandomierzu Powiatowa Komenda Przystosowania Wojskowego (PW), a od 1931 r. także Obwodowa Komenda PW. MSWojsk. w celu odpowiedniego kierowania pracami w zakresie PW i wychowania fizycznego (WF) podzieliło obszar kraju na okręgi, rejony dywizyjne, komendy obwodowe oraz komendy powiatowe (miejskie) PW. Rejon WF i PW 2 DP Leg. stanowiły m.in. komendy obwodowe 2 pp Leg. i 4 pp Leg. Według podziału terytorialnego PW dokonanego przez MSWojsk. w 1929 r., Komenda Obwodowa PW nr 2 obejmowała powiaty: Pińczów, Staszów, Stopnica i Sandomierz. W 1931 r., w związku z przeniesieniem 2 pp Leg. z Pińczowa do Sandomierza, nastąpiły zmiany w podziale terytorialnym PW. Komendzie Obwodowej PW nr 2 podlegały wówczas powiaty: Sandomierz, Opatów i Hża⁶⁷. Komendantem obwodowym był kpt. Wilhelm Ślizowski, a następnie mjr Teofil Dąbrowski.

W latach 1922–1939 w garnizonie był posterunek żandarmerii, wchodzący organizacyjnie w skład plutonu żandarmerii Kielce (10 dywizjon żandarmerii w Przemyślu)⁶⁸.

Należy wspomnieć również o służbie duszpasterskiej. Zgodnie z podziałem katolickiego duszpasterstwa wojskowego garnizon sandomierski podlegał od 1926 r. proboszczowi Parafii Wojskowej w Kielcach. W Sandomierzu został wyznaczony kapelan pomocniczy. Funkcję tę pełnili: ks. kan. Stanisław Rostański, ks. Władysław Zdąbłasz, a od 1931 r. ks. Julian Jarzyna⁶⁹.

Ważnym wydarzeniem była wizyta 22 stycznia 1939 r. w Sandomierzu biskupa polowego WP Józefa Gawliny. Uczestniczył on we mszy świętej dla żołnierzy w kościele pw. św. Józefa.

⁶⁵ J. Chęciński, *Budownictwo wojskowe w Polsce (1918–1939)*, Warszawa 1966, s. 33; *Rocznik oficerski*, Warszawa 1928, s. 589.

⁶⁶ A. Krzak, *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu X w latach 1921–1939. Organizacja i praca*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 1, s. 52–53.

⁶⁷ „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1932. Dod. Tajny nr 8; APK, UWK I, 7848, k. 60.

⁶⁸ CAW, 2 DP Leg., I.313.2.16.

⁶⁹ *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1928 rok*, Warszawa 1928, s. 27; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1929 rok*, Warszawa 1929, s. 28; *Wykaz duchowieństwa wojskowego oraz parafii, kościołów i kaplic wyznania katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej na 1930 rok*, Warszawa 1930, s. 30; *Rocznik diecezji sandomierskiej na rok 1929*, red. S. Grelewski, Radom 1928, s. 135.

Ks. Julian Jarzyna (1901–1978) – absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, kapelan m.in. Związku Harcerstwa Polskiego. W okresie okupacji działał w konspiracji. W latach 1945–1946 był kapelanem Garnizonu Toruń. Następnie pracował w diecezji sandomierskiej. *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W. J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 589.

Rozkazem z 5 stycznia 1922 r. dowódca OK X utworzył na terenie okręgu 21 garnizonów, w tym Garnizon Sandomierz⁷⁰. W latach 1922–1939 pod względem liczebności żołnierzy należał on do mniejszych na obszarze OK X (zob. tabela 6).

Tabela 6

Liczebność wybranych garnizonów Okręgu Korpusu X, stan na 15 lutego 1927 r.

Garnizon	Liczba		
	oficerów	podoficerów i szeregowych	razem
Przemyśl	506	5710	6216
Jarosław	182	2695	2877
Kielce	151	2292	2443
Rzeszów	120	2123	2243
Stryj	105	2092	2197
Sanok	46	823	869
Dębica	31	666	697
Staszów	20	653	673
Pińczów	32	612	644
Sandomierz	33	528	561

Źródło: CAW, Departament Dowodzenia Ogólnego MSWojsk., I.300.22.45.

Władzę w garnizonie sprawował komendant, podlegający bezpośrednio dowódcy OK X. Komendantem garnizonu był najwyższy stopniem i starszeństwem dowódca jednostki liniowej w garnizonie. W przypadku Sandomierza byli to dowódcy 4 psap i 2 pp Leg.

Sport w garnizonie

Istotną rolę w procesie szkolenia i wychowania żołnierzy odgrywał sport. Według władz wojskowych, żołnierz podczas służby wojskowej miał osiągnąć wszechstronną sprawność fizyczną, a zarazem miał stać się propagatorem kultury fizycznej w środowisku cywilnym po zwolnieniu do rezerwy. Sport w wojsku rozwijał się w trudnych warunkach z powodu braku odpowiednich urządzeń sportowych, przygotowanych instruktorów oraz często niedoceniającego przez dowódców roli wychowania fizycznego w ogólnym wyszkoleniu oddziałów⁷¹.

4 psap w działalności sportowej wyróżniał się spośród jednostek wojsk saperskich. Już w 1922 r. zdobył V miejsce na pierwszych zawodach saperskich. Rok później zajął II miejsce, a we wrześniu 1924 r. zdobył Srebrną Trąbkę – nagrodę MSWojsk. – na zawodach saperskich rozegranych w Kościuszkowskim Obozie Szkolnym Saperów⁷². W 1925 r. pułk za działalność sportową na terenie Sandomierza został odznaczony Medalem 3 Maja.

⁷⁰ „Dzienniki Rozkazów DOK X” 1922, rozkaz tajny 1.

⁷¹ J. Kęsik, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918–1939*, Wrocław 1998, s. 166.

⁷² *Jednodniówka 4 pułku...*, s.14.

Wśród pułków 2 DP Leg. w sporcie wyróżniał się 2 pp Leg., który odnosił sukcesy w różnych wojskowych dyscyplinach sportowych, m.in. w strzelectwie, marszach na 10 km ze strzelaniem, pięcioboju lekkoatletycznym.

Podczas ćwiczeń letnich i koncentracji były rozgrywane także międzypułkowe zawody strzeleckie o przechodnią nagrodę – Proporcja Strzeleckiego.

Jeszcze podczas stacjonowania 2 pp Leg. w garnizonie pińczowskim został utworzony Wojskowy Klub Sportowy, zrzeszający żołnierzy zawodowych i służby zasadniczej. Jego czołowymi dyscyplinami była piłka nożna i lekkoatletyka. Na terenie koszar Zamiejskich wybudowano boisko do piłki nożnej oraz bieżnię.

Znaczącym sukcesem w sporcie było zajęcie przez ppor. Edwarda Suheckiego II miejsca w konkursie jeździeckim podczas mistrzostw armii w Rzeszowie 8 lipca 1934 r. Żołnierze 2 pp Leg. odnosili także sukcesy w zawodach wiosłarskich oraz pływaniu, które były rozgrywane w Sandomierzu z okazji Święta Morza. Przykładowo, w 1934 r. w pływaniu na 400 m I miejsce zajął Dawid Lieber, na 100 m – Stanisław Kobus i Stefan Frajndt⁷³.

Można stwierdzić, że w jednostkach garnizonu sandomierskiego sport stał na wysokim poziomie, co przyczyniło się do podnoszenia sprawności fizycznej kadry zawodowej i szeregowych, tak bardzo istotnej na polu walki.

Współpraca wojska ze społeczeństwem

W okresie międzywojennym saperzy uczestniczyli w akcjach przeciwpowodziowych i przeciwlodowych, budowie i rozbudowie mostów i dróg, włączając się czynnie w rozwój gospodarczy kraju. Działalność tę określano jako prace użyteczne wojsk saperskich, na które składały się *saperskie prace ratownicze* oraz *prace użyteczne na rzecz społeczeństwa*. W 1922 r. żołnierze 4 psap wzięli udział w likwidacji zatorów lodowych przy moście kolejowym w Sandomierzu oraz ratowali przed powodzią mosty w Sanoku i Komańczy⁷⁴. W 1924 r. uczestniczyli w akcjach przeciwpowodziowych w Krakowie i okolicach, w marcu ochraniali mosty na Wiśle, w tym most kolejowy w Sandomierzu, i Kamiennej pod Kunowem, na Piliicy pod Tomaszowem Mazowieckim, Sieradzem i Wieluniem. Od 30 czerwca do 8 lipca 1925 r. w akcji przeciwpowodziowej w okolicach Szczucina, Tarnobrzegu i Sandomierza brało udział 350 żołnierzy. Saperzy wzmacniali i naprawiali wały ochronne oraz ewakuowali ludność i inwentarz⁷⁵.

Latem 1920 r. sandomierscy saperzy zbudowali półstały most przez Wisłę, z którego w czasie odwrotu korzystało wojsko i ludność cywilna, ratująca się ucieczką przed Armią Czerwoną. Most ożywił w znacznym stopniu ruch handlowy z mieszkańcami lewego brzegu Wisły. Był on użytkowany od czerwca do listopada 1920 r.

Sejmik powiatowy w Nisku, nie posiadając środków finansowych na odbudowę mostu zniszczonego przez krę w 1924 r. w miejscowości Ulanów nad Sanem, zwrócił się do MSWojsk. z prośbą o pomoc saperów przy jego odbudowie. Od lipca do listopada 1924 r. sandomierscy saperzy odbudowali most w Ulanowie o długości 229 m. Latem 1927 r. kompania z 4 psap, biorąca udział w ćwiczeniach oddziałów 2 DP Leg., otrzymała zadanie wybudowania mostu na bagnistej rzece Trupieni koło miejscowości Słopiec

⁷³ „Ziemia Sandomierska” 1934, nr 27.

⁷⁴ *Historia pułków i batalionów...*, s. 352.

⁷⁵ *Ibidem*; Z. Cutter, M. Katolik, *op. cit.*, s. 98–99.

(gmina Daleszyce) oraz drogi łączącej Słopiec z Daleszycami. Most ten miał służyć celom wojskowym. Po wykończeniu dróg dojazdowych, w późniejszym okresie zezwolono miejscowej ludności na korzystanie z mostu i dróg. Wybudowany most miał 42 m długości, a długość dróg dojazdowych z obu jego stron wynosiła 789 m przez teren bagnisty⁷⁶. W tym samym roku saperzy zbudowali 10-tonowy most na rzece Łęg pod miejscowością Jamice koło Tarnobrzegu. Liczył on 40 m długości, a drogi dojazdowe – 380 m. Saperzy naprawili również drogę pomiędzy Jamicą i Zbydniowem długości 8 km⁷⁷. W 1929 r. 4 psap wydzielił do prac na rzecz społeczeństwa aż 5 pododdziałów technicznych do różnych rejonów. Budowę drewnianego mostu długości 31,50 m na rzece Niemen w miejscowości Mikołajewszczyzna (powiat Stołpce) prowadziła 1 kompania saperów. 3 kompania przebudowywała most na Niemnie w miejscowości Żukowy Borek (długości 358,40 m), na rzece Łania w miejscowości Janowiczki (długości 14,20 m) oraz realizowała przebudowę techniczną mostu o długości 45 m na rzece Jaczonka (odcinek drogi Żukowy Borek–Stołpce). Jeden z pododdziałów wybudował i obsługiwał prom na Sanie w Starym Mieście⁷⁸. Saperzy, wykonując prace na rzecz społeczeństwa, szkolili się praktycznie w wykonywaniu podstawowych prac saperskich, posługiwali się sprzętem inżynierskim, doskonałym fachowe wykształcenie. Saperzy brali również udział w gaszeniu pożarów. Przykładowo, w 1927 r. uczestniczyli w akcjach pożarowych w Sandomierzu, w miejscowościach Głębokie, Dzików (pałac hr. Tarnowskiego), a w 1928 r. w miejscowościach Rożki, Sokolniki i Rokitki⁷⁹.

Obecność wojska w regionie miała wpływ na rozwój gospodarczy miasta i okolicy. Zamówienia wojska i prywatne zakupy kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz ich rodzin zapewniały pracę wielu rzemieślnikom, robotnikom i rolnikom. Najbardziej było to widoczne w małych miastach, np. w Sandomierzu, oraz podczas ćwiczeń letnich na obszarach wiejskich.

Najwięcej zamówień ze strony wojska było w latach 1919–1921, gdy bardzo liczna armia potrzebowała dużej ilości żywności i środków materiałowych. Potrzeby w tym zakresie były stymulowane m.in. przez wielkie braki materiałowe w jednostkach, konieczność gruntownego remontu obiektów wojskowych oraz pilną potrzebę budowy nowych obiektów. Zapotrzebowania wojska stwarzały rzemieślnikom i właścicielom małych wytwórni szansę zbytu dużych ilości produktów. Intendentura DOG Kielce w ogłoszeniu zamieszczonym w „Gazecie Kieleckiej” w 1919 r. ogłosiła przetarg na zakup produktów rolnych, w tym grochu, fasoli, łubinu, buraków, marchwi, siana i słomy. W pierwszej kolejności oferty były przyjmowane od producentów i spółek rolniczych znajdujących się na obszarze OG Kielce. W wydanym wiosną 1919 r. rozkazie dowódca OG Kielce stwierdził: *oddziały podległe pod względem gospodarczo-administracyjnym mogą czynić zakupy li tylko w obrębie swego OGen.*⁸⁰ Przykładowo, w 1921 r. wojsko złożyło zamówienie na wykonanie 120 drewnów betonowych przez firmę Adama Jesiołkiewicza z Sandomierza o wartości 72 tys. marek

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ Z. Cutter, M. Katolik, *op. cit.*, s. 105–106.

⁷⁸ *Ibidem.*

⁷⁹ *Historia pułków i batalionów...*, s. 353.

⁸⁰ „Gazeta Kielecka” 1919, nr 284; APK, Oddział w Sandomierzu, AmS, 736, k. 6.

polskich oraz przeprowadzenie robót brukarskich na powierzchni 220 m², na kwotę 88 tys. marek przez sandomierską firmę W. Sędziewskiego⁸¹.

Należy podkreślić, iż władze miasta miały obowiązek zapewnić mieszkania kadrze zawodowej. Właściciele domów, w których kwaterowali oficerowie i podoficerowie wraz z rodzinami, otrzymywali z tego tytułu świadczenia pieniężne.

Budowę nowych koszar dla 4 psap, według projektu i pod kierownictwem inż. Huperta, realizowała firma Malinowskiego z Krakowa, ale dostawcami materiałów budowlanych oraz część usług wykonywały firmy sandomierskie⁸². Również przy budowie domów dla kadry oficerskiej i podoficerskiej w ramach FKW angażowano miejscowe firmy.

Do nowych koszar wojsko planowało doprowadzić ze stacji Sandomierz wąskotorową kolejkę spalinową, której trasa miała przebiegać m.in. szosami Opatowską i Chwałecką, Drogą Gołębicą i ul. Zawichojską do mostu. Wojsko miało postarać się o pozwolenie na budowę kolejki, przeprowadzić jej budowę, objąć nadzór techniczny, a także sprowadzić tabor i tory. Miasto natomiast miało zezwolić na poprowadzenie torów ulicami i ewentualnie wykupić grunty, które nie były jego własnością. We wrześniu 1928 r. dowódca 4 psap, ppłk Henryk Bagiński, zwrócił się do burmistrza Sandomierza w tej sprawie, oferując w zamian możliwość zbudowania przy ul. Zawichojskiej bocznicę pasażerskiej. Ppłk Bagiński uważał, że inwestycja ta (...) *może mieć doniosłe znaczenie w rozwoju miasta, a w najbliższej przyszłości może stać się zyskownym przedsięwzięciem*⁸³. Budowa kolejki nie doszła jednak do skutku.

Wojsko było inicjatorem wybudowania w Sandomierzu wodociągu, który oprócz miasta miał zaopatrywać także koszary. Propozycję taką złożył DOK X Przemyśl, za pośrednictwem 2 pp Leg., w styczniu 1934 r. Na realizację tego przedsięwzięcia wojsko miało przeznaczyć początkowo 60 tys. zł, a następnie dalsze kwoty do wysokości 137 700 zł⁸⁴. W lipcu 1935 r. wykonano główną część prac budowy wodociągu, podłączając m.in. koszary.

W związku z pogłębiającym się kryzysem ekonomicznym i szybkim wzrostem bezrobocia w miastach, władze wojskowe od jesieni 1930 r. organizowały pomoc dla bezrobotnych oraz ich rodzin⁸⁵. Akcje wspierające bezrobotnych podjęli również żołnierze garnizonu sandomierskiego. Według wytycznych II wiceministra spraw wojskowych z 1937 r. dotyczących zorganizowania pomocy wojska bezrobotnym w okresie zimowym, komendanci garnizonów mieli w miarę możliwości oddać wolne lokale i piwnice, bocznicę kolejową oraz tereny do dyspozycji lokalnych komitetów pomocy bezrobotnym. Mogli wypożyczać komitetom kuchnie polowe i sprzęt kuchenny, bezpłatnie odstępować jedzenie pozostające w kuchniach jednostek wojskowych oraz wybrakowanych i zbędnych wojsku części mundurów, bielizny, obuwia, koców. Środki te mogły być wykorzystane przez bezrobotnych. Obowiązkiem komendantów garnizonów było także dostarczenie środków lokomocji do przewożenia żywności i obsługi kuchni. W wytycznych podkreślono: (...) *okazana pomoc*

⁸¹ CAW, Biuro Administracji Armii MSWojsk., I.300.54.21.

⁸² *Jednodniówka 4 pułku...*, s. 15.

⁸³ APK, Oddział w Sandomierzu, AmS, 1444.

⁸⁴ *Ibidem*, 681, k. 651; R. Kotowski, *op. cit.*, s. 51.

⁸⁵ Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w powiecie sandomierskim w 1931 r. wynosiła 725 osób, co stanowiło 0,9% bezrobotnych w województwie kieleckim. W 1938 r. w Sandomierzu pozostawało bez pracy 273 osoby, z czego tylko 23 były zarejestrowane. E. Słabińska, *Łagodzenie skutków bezrobocia w województwie kieleckim w latach 1918–1939*, Kielce 2008, s. 34; R. Kotowski, *op. cit.*, s. 17.

wojska na rzecz bezrobotnych nie może odbywać się kosztem wydatków z budżetu MSWojsk. Udział wojska w akcji i pomocy bezrobotnym ma nosić charakter wyłącznie pomocniczy⁸⁶.

Dowódca garnizonu, płk Ludwik Czyżewski, w grudniu 1933 r. ofiarował 5 zł na rzecz najbardziej potrzebujących dzieci w mieście, którą przekazano Związkowi Pracy Obywatelskiej Kobiet na dożywianie dzieci. Również Rodzina Wojskowa prowadziła dożywianie dzieci szkół powszechnych⁸⁷. MSWojsk. od listopada 1936 r. wyznaczyło miesięczne składki żołnierzom zawodowym i pracownikom cywilnym na pomoc bezrobotnym, potrącane z pensji w zależności od jej wysokości. Przykładowo, zarabiający do 200 zł przeznaczali na pomoc bezrobotnym 0,5%, od 501 do 700 zł – 1,5%, powyżej 2500 – 5%⁸⁸.

Należy wspomnieć również o roli wojska w zakresie poprawy hodowli koni, które odgrywały istotną rolę jako środek transportu. Rejonowy Inspektor Koni podczas organizowanych przeglądów w powiatach wygłaszał pogadanki, rozdawał broszury oraz wyróżniał właścicieli najlepiej utrzymanych zwierząt. W styczniu 1935 r. za wzorowe prowadzenie ewidencji koni zostały wyróżnione gminy: Częstocice, Sadowie, Ożarów, Kunów i Łągów. Podczas przeglądu koni w 1933 r. w powiecie sandomierskim doprowadzono 984 na zaplanowanych 999, z czego 627 zakwalifikowano jako nadające się dla wojska⁸⁹. Od 1935 r. w garnizonach organizowano „Dni Konia”, mające na celu propagowanie właściwej pielęgnacji zwierząt z myślą o wykorzystaniu ich dla wojska. W Sandomierzu „Dzień Konia” odbył się 3 czerwca 1935 r. na błoniach nad Wisłą. Podczas imprezy przeprowadzono prelekcję „O znaczeniu gospodarczym i wojskowym konia i zaprzęgu”, zorganizowano defiladę koni i zaprzęgów, konkurs hippiczny, bieg włościański, konkurs zaprzęgów, utrzymania koni i jazdy zaprzęgami. Orkiestra wojskowa 2 pp Leg. uświetniła muzycznie imprezę. Zwycięzcy konkursów byli nagradzani premiami pieniężnymi, upominkami i narzędziami rolniczymi⁹⁰.

Dużą rolę we współpracy ze społeczeństwem odgrywały kasyna oficerskie i podoficerskie. Przeprowadzano w nich odprawy służbowe, rozprawy sądów honorowych, odczyty, wykłady i pogadanki, a także organizowano wspólne obiady. Przykładowo, w kasynie 2 pp Leg. Towarzystwo Wiedzy Wojskowej zorganizowało odczyt redaktora Józefa Czarneckiego z „Myśli Państwowej” na temat: „Prawo własności prywatnej i swobód indywidualnych jako specyficzna podstawa ustroju Polski”⁹¹. Z kasyn korzystały organizacje społeczne współpracujące z wojskiem. 15 lutego 1930 r. w kasynie oficerskim 4 bsap odbył się bal morski zorganizowany przez sandomierski oddział Ligi Morskiej i Rzeczej⁹².

17 października 1931 r. z okazji otwarcia kasyna oficerskiego 2 pp Leg. zorganizowano raut z udziałem bp. Włodzimierza Jasińskiego, dowódcy 2 DP Leg., gen. bryg. Juliusza Zulaufa, starosty sandomierskiego, starosty tarnobrzeskiego, nauczycieli i dyrektorów szkół, ziemian oraz kadry oficerskiej⁹³. W styczniu 1933 r. w tym samym miejscu odbył się bal Koła Przyjaciół Akademików i Akademickiego Koła Sandomierzan, a 4 lutego w kasynie podoficerskim – strzelecka zabawa taneczna, z inicjatywy dowódcy pułku i prezesa Związku

⁸⁶ APK, Starostwo Powiatowe Kieleckie I, 3183, k. 204.

⁸⁷ „Ziemia Sandomierska” 1933, nr 42; 1934, nr 1.

⁸⁸ J. Odziemkowski, *Armia i społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1996, s. 176.

⁸⁹ APK, UWK I, 7748, k. 332.

⁹⁰ „Ziemia Sandomierska” 1935, nr 17.

⁹¹ P. Matusak, *Oświata i kultura*, w: *Dzieje Sandomierza*, t. 4, 1918–1980, Warszawa 1994, s. 102.

⁹² „Ziemia Sandomierska” 1930, nr 5.

⁹³ *Ibidem* 1931, nr 21.

Strzeleckiego, Antoniego Nowakowskiego, w której wzięło udział 360 osób, a dochód z niej przeznaczono na cele Związku Strzeleckiego i przysposobienia wojskowego⁹⁴.

Do wzrostu popularności wojska w garnizonie i regionie przyczyniały się także orkiestry pułkowe biorące udział w obchodach świąt państwowych i wojskowych, nabożeństwach, dancinгах i zabawach. Uczestniczyły także w uroczystościach lokalnych organizowanych przez miejscowe władze i organizacje społeczne oraz paramilitarne.

Orkiestra 2 pp Leg., kierowana przez kpt. Adama Żołbińskiego, a następnie przez kpt. Franciszka Gorzelniawskiego, oprócz uczestnictwa w uroczystościach świąt narodowych i wojskowych koncertowała dla ludności, urządzając poranki muzyczne, zabawy taneczne oraz wykonując z Bramy Opatowskiej w Sandomierzu hejnał miasta i *Kiedy ranne wstają zorze*⁹⁵. 8 grudnia 1931 r. orkiestra 2 pp Leg. zorganizowała koncert na rzecz kościoła pw. św. Józefa⁹⁶, a 2 października 1932 uczestniczyła w zabawie Związku Strzeleckiego w Koprzywnicy⁹⁷. Wojskowi muzycy brali udział także w organizowanych w 1932 r. w mieście Wieczorach Chopinowskich⁹⁸.

Wojsko w okresie międzywojennym otaczało opieką szkoły, przekazując pieniądze na zakup odzieży, przyborów szkolnych dla dzieci z najuboższych rodzin. 2 pp Leg. w roku szkolnym 1938/1939 sprawował opiekę nad pięcioma szkołami: w Pustentynach (powiat lwowski), Turkowszczyźnie (powiat mołodeczański), Grzymale (powiat stopnicki), Bogorii (powiat sandomierski) i Kostiuchnowce (powiat sarnieński)⁹⁹. Należy podkreślić, że pieniądze pochodziły z dobrowolnych składek kadry oficerskiej i podoficerskiej. Ponadto wojsko współpracowało z miejscowymi szkołami.

Wspieranie wojska przez społeczeństwo

Społeczeństwo powiatu i miasta Sandomierz ufundowało 4 psap sztandar wojskowy, który wręczył dowódcy pułku, ppłk. Kazimierzowi Możdżeniowi, Prezydent RP Stanisław Wojciechowski 15 sierpnia 1924 r. na sandomierskim Rynku. Na sztandarze znajdowały się m.in. herby miasta i powiatu sandomierskiego¹⁰⁰.

Wyrazem więzi społeczeństwa Sandomierza z wojskiem było utworzenie na początku 1928 r. Koła Przyjaciół Żołnierza 4 psap, którego prezesem został inspektor szkolny Wacław Laskowski. Prowadziło ono pracę oświatowo-wychowawczą z żołnierzami (w tym kursy dla analfabetów), organizowało „gwiazdki”, obchody świąt państwowych, prenumerowało dla świetlicy żołnierskiej prasę („Ilustrowany Kurier Codzienny” i „Światowid”). Przykładowo, 24 grudnia 1929 r. Koło zorganizowało „Gwiazdkę dla Saperów”, podczas której 380 żołnierzy zostało obdarowanych upominkami (lusterka, grzebienie, scyzoryki, mydła, papierosy i przybory do pisania). Prezes Laskowski na łamach „Ziemi Sandomierskiej” podziękował

⁹⁴ *Ibidem* 1933, nr 3, 7.

⁹⁵ Burmistrz Sandomierza zwrócił się do dowódcy 2 pp Leg. z prośbą, aby przez cały maj dwóch orkiestrantów w godzinach rannych grało z Bramy Opatowskiej wspomnianą pieśń. R. Kotowski, *op. cit.*, s. 119; „Ziemia Sandomierska” 1931, nr 7.

⁹⁶ „Ziemia Sandomierska” 1931, nr 24.

⁹⁷ *Ibidem* 1932, nr 40.

⁹⁸ R. Kotowski, *op. cit.*, s. 119.

⁹⁹ CAW, Departament Dowodzenia Ogólnego MSWojsk., I.300.22.137.

¹⁰⁰ Sztandar we wrześniu 1939 r. został przewieziony na Węgry, skąd wysłano go do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Obecnie znajduje się w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie. K. Satora, *Opowieści wrześnieńskich sztandarów*, Warszawa 1990, s. 351.

wszystkim firmom, które ufundowały dary dla żołnierzy lub przekazały pieniądze. 23 grudnia 1930 r., w związku z odejściem jednostki do Przemyśla, nastąpiła likwidacja Koła Przyjaciół Żołnierza IV bsap.

Po przybyciu do Sandomierza z Pińczowa 2 pp Leg. utworzono 15 kwietnia 1931 r. Koło Przyjaciół Żołnierza 2 pp Leg., na czele z prezesem Wacławem Laskowskim, a następnie starostą sandomierskim dr. Leonem Polanowskim. Koło składało się z sekcji gospodarczej, kulturalno-oświatowej i niestałych zajęć. Prowadziło w gospodzie żołnierskiej bufet oraz organizowało imprezy kulturalno-oświatowe dla żołnierzy, w tym dokształcanie żołnierzy, pogadanki i odczyty, „gwiazdki” z okazji świąt. Z inicjatywy Koła Przyjaciół Żołnierza ufundowano wojskowym trąbkę sygnałową, kajak „Legun” oraz aparaturę radiofoniczną¹⁰¹.

Ważnym wydarzeniem w dziejach garnizonu sandomierskiego było pożegnanie przez władze miasta i społeczeństwo IV bsap odchodzącego do Przemyśla. Wydarzenie to miało miejsce 28 grudnia 1930 r. w katedrze oraz na Rynku. 25 listopada powołano Komitet Pożegnania IV bsap, którego przewodniczącym został starosta sandomierski Stanisław Gliszczyński, zastępcą zaś burmistrz miasta. Nabożeństwo dla żołnierzy batalionu odprawił biskup sandomierski Włodzimierz Jasiński. Dowódca jednostki wręczył biskupowi odznakę pamiątkową batalionu. Na Rynku, po przemówieniach przedstawicieli władz, odznaki wręczono również staroście sandomierskiemu i nauczycielowi Stanisławowi Szelestowi. Uroczystość zakończyła defilada saperów. Redaktor „Ziemi Sandomierskiej” relacjonował: *4 batalion saperów był niejako dzieckiem Sandomierza, które formowało, kształtowało i mężniało w jego starych murach i pod jego opieką*¹⁰².

Spółeczeństwo Sandomierza uroczystie witało powracających żołnierzy z letnich ćwiczeń. Władze miasta realizowały postanowienie Związku Miast Polskich, które apelowało, aby powitanie żołnierzy powracających z manewrów odbywało się uroczystie, przy współudziale Rady i Zarządu Miasta¹⁰³. Uroczyste powitanie żołnierzy 2 pp Leg. odbyło się 8 września 1932 r. na Rynku. Ulice miasta zostały wówczas udekorowane flagami narodowymi, a burmistrz Sandomierza wręczył dowódcy pułku kwiaty¹⁰⁴.

Przedstawiciele władz miasta brali udział w uroczystości zaprzysiężenia żołnierzy i wręczenia im broni. 3 kwietnia 1938 r. w takiej uroczystości wziął udział radny Stanisław Kosiński¹⁰⁵.

O dobrej współpracy władz miasta z wojskiem świadczy propozycja utworzenia w 1928 r. w Sandomierzu PKU. Starosta sandomierski prosił Radę Miejską o przeznaczenie pomieszczeń dla nowej PKU. Rada wyraziła zgodę, lecz PKU w Sandomierzu nie utworzono¹⁰⁶.

Działalność asystencyjna garnizonu

Jednostki wojskowe były używane w ramach służby asystencyjnej do udzielania pomocy władzom państwowym w przypadku groźnych rozruchów społecznych, strajków lub klęsk żywiołowych. Dowódcy okręgów korpusów określali rozkazami strefy działania dla

¹⁰¹ „Ziemia Sandomierska” 1932, nr 31; 1934, nr 24; R. Kotowski, *op. cit.*, s. 118.

¹⁰² „Ziemia Sandomierska” 1931, nr 1, 2.

¹⁰³ APK, AmS, 691, k. 29; „Ziemia Sandomierska” 1932, nr 35.

¹⁰⁴ „Ziemia Sandomierska” 1932, nr 35.

¹⁰⁵ APK, AmS, 691, k. 111–112.

¹⁰⁶ Powiaty sandomierski i opatowski należały do PKU Ostrowiec. *Ibidem*, 681, k. 69.

dowództw garnizonów na wypadek nadzwyczajnych stanów grożących spokojowi lub mieniu państwowemu i publicznemu (...) *władze wojskowe winny zabezpieczyć na żądanie władz cywilnych ład i porządek w każdej chwili i w każdej sytuacji, przyczem wszelkie wydane rozkazy winno cechować zrozumienie sytuacji i prawa oraz spokojne, a energiczne wystąpienie siły wojskowej wobec wzburzonych tłumów*¹⁰⁷. Dowódcy garnizonów w razie konieczności mieli wysyłać oddziały asystencyjne na wezwanie starostów.

Dowódca OK X rozkazem z 10 czerwca 1922 r. określił strefy działania poszczególnych komendantów garnizonów na wypadek stanów nadzwyczajnych. Komendant Garnizonu Sandomierz otrzymał rejon działalności na terenie powiatów sandomierskiego i opatowskiego¹⁰⁸.

Jednym z działań asystencyjnych żołnierzy garnizonu sandomierskiego było wsparcie policji podczas wystąpień robotniczych w Ostrowcu w 1926 r. 8 czerwca 1926 r. robotnicy Zakładów Ostrowieckich domagali się podwyżek płac oraz zwolnienia z pracy znieadowolonego inż. Michała Ligięzy. Po aresztowaniu przez policję przywódców strajku robotnicy udali się pod komisariat policji w celu odbicia zatrzymanych. Policja, po wezwaniu zgromadzonych do rozejścia się, zaczęła strzelać. Nadciągający z zakładów robotnicy po drodze rozbroili kilku policjantów. Doszło do kilkugodzinnej walki o komisariat. Do Ostrowca zostali ściągnięci policjanci z okolicznych posterunków oraz ze Starachowic, Skarżyska, Opoczna i Końskich. Wojewoda kielecki, Ignacy Manteuffel, zażądał od dowódcy 4 psap (...) *natychmiastowego przydziału aż do odwołania dwóch kompanii saperów wraz z oddziałem karabinów maszynowych*¹⁰⁹. Wieczorem nadciągnęły siły wojskowe z 4 psap, które wspólnie z oddziałami policji przywróciły porządek publiczny. Podczas walk zginęło 5 robotników i jeden policjant, a kilkanaście osób zostało rannych, w tym 4 policjantów¹¹⁰.

Od 1932 r. obowiązywała w wojsku *Ogólna instrukcja przeciwstrajkowa*, na której podstawie dowódcy okręgów korpusów, dowódcy dywizji oraz komendanci garnizonów opracowywali szczegółowe *Plany pomocy wojska w akcji przeciwstrajkowej*. Zaangażowanie 2 pp Leg. na wypadek strajków przedstawia tabela 8. W kwietniu 1938 r. pluton pionierów 2 pp Leg. był przewidziany jako pogotowie techniczne w razie strajku chłopskiego¹¹¹.

2 pp Leg. brał udział także w likwidacji skutków klęsk żywiołowych. Podczas wielkiej powodzi, która w lipcu 1934 r. objęła także część województwa kieleckiego, żołnierze pułku ewakuowali ludność i inwentarz z zagrożonych terenów w powiecie sandomierskim. Dowódca OK X Przemyśl, gen. bryg. Janusz Głuchowski, w rozkazie z 7 sierpnia 1934 r. wyraził uznanie dla jednostek biorących udział w akcji przeciwpowodziowej. Szczególne podziękowania skierował do żołnierzy 2 pp Leg. Za zasługi w prowadzonej sprawnie

¹⁰⁷ APK, UWK I, 568, k.11.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 7768, k. 91.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Komenda Wojewódzka Policji w Kielcach, 49, k. 12.

¹¹⁰ M. Tamioła, *Położenie i walka robotników Zakładów Ostrowieckich w latach 1923–1926*, w: *Z dziejów walk masowych klasy robotniczej w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1964, s. 34–45; T. Banaszek, *Współdziałanie Policji Państwowej z wojskiem w województwie kieleckim w latach 1919–1939*, w: *Z dziejów policji polskiej w latach 1919–1945*, Kielce 2010, s. 126; „Życie Robotnicze” 1926, nr 22.

¹¹¹ P. Stawecki, *Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzną Polski w latach 1935–1939*, Warszawa 1969, s. 292.

akcji ratowniczej został odznaczony złotym Krzyżem Zasługi po raz drugi dowódca pułku, płk dypl. Ludwik de Laveaux¹¹².

Tabela 8

Zakłady użyteczności publicznej wspierane przez wojsko na wypadek strajków według Planu pomocy wojska w akcji przeciwstrajkowej Komendy Garnizonu Sandomierz, z czerwca 1932 r.

Miejscowość	Nazwa zakład	Liczba żołnierzy	Garnizon wydzielający
Sandomierz	Elektrownia	8	Sandomierz
	Piekarnia W. Żubra	4	
	Piekarnia S. Wurmana	2	
	Szoferzy cywilni	10	
Staszów	Elektrownia	2	Staszów
	Piekarnia Pakońskiego	2	
	Piekarnia Panka	3	
Ostrowiec	Elektrownia Zakładów Ostrowieckich	45	Sandomierz
	Straż Bezpieczeństwa Zakładów Ostrowieckich	31	
	Powiatowa Kasa Chorych	24	
	Elektrownia Głowackiego	5	
	Rzeźnia Miejska	2	
	Młyn Parowy i Piekarnia Reklawskiego	12	
	Szoferzy cywilni	12	
	Ochrona stacji kolejowej	28	
Chmielnik	Piekarnia Roterata	3	Staszów
	Piekarnia Kaufmana	3	
Starachowice	Elektrownia Zakładów Starachowickich	15	Sandomierz
	Szoferzy cywilni	9	PW Wierzbnik

Źródło: CAW, 2 DP Leg., I.313.2.17.

Przygotowanie garnizonu do wojny

W planach operacyjnych Wojska Polskiego Sandomierz miał szczególne znaczenie. Miasto było przewidywane na stolicę Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz garnizonem, w którym miały być formowane nowe jednostki wojskowe i rozwijany ośrodek zapasowy.

Zgodnie z obowiązującym w Wojsku Polskim planem mobilizacyjnym „W” w Sandomierzu miał być zmobilizowany szpital wojenny nr 1006 na 300 łóżek, który był formowany przez 10 Szpital Okręgowy w Przemyślu. Termin jego rozwinięcia miał być osiągnięty w 18 dniu mobilizacji¹¹³. Oddział Okręgu Polskiego Czerwonego Krzyża organizował na stacji

¹¹² „Dzienniki Rozkazów DOK X” 1934, rozkaz 15; J. Woyno, *Generał brygady Ludwik de Laveaux*, „Zeszyty Sandomierskie” 2002, nr 15, s. 58.

¹¹³ *Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, wstęp i oprac. P. Zarzycki, Pruszków 1995, s. 201.

kolejowej stały punkt sanitarny. Komenda Placu miała zmobilizować 5 pluton kompanii ochrony linii kolejowych nr 32. W Sandomierzu był rozwijany także Ośrodek Zapasowy 15 DP (przez 61 pp z Bydgoszczy), którego zadaniem było przyjmowanie i szkolenie uzupełnień na potrzeby jednostek 15 DP¹¹⁴.

Składnica Materiału Intendenckiego „Sandomierz” miała być formowana przez Składnicę Materiału Intendenckiego nr 10 w Przemyślu (typu IV). Jej zadaniem było gromadzenie i przechowywanie środków materiałowych intendencji i zaopatrywanie jednostek wojskowych¹¹⁵. Rejonowy Inspektorat Koni, placówka kontrwywiadu wojskowego, posterunek żandarmerii plutonu żandarmerii Kielce oraz komendy obwodowa i powiatowa PW pozostawały na dotychczasowych etatach.

2 pp Leg. zgodnie z planem mobilizacyjnym formował następujące jednostki:

- kompanie karabinów maszynowych przeciwlotniczych nr 101 i 102;
- kompanie asystencyjne nr 104, 105 i 106;
- samodzielną kompanię karabinów maszynowych i broni towarzyszących nr 101;
- batalion marszowy 2 pp Leg.;
- uzupełnienie marszowe samodzielnej kompanii karabinów maszynowych i broni towarzyszących nr 101;
- kolumny taborowe parokonne nr 1, 2 i 3 (w Garnizonie Staszów);
- 94 pp (bez II i III batalionu);
- Wojskowe Więzienie Karne;
- uzupełnienie do stanów wojennych 2 pp Leg.¹¹⁶.

W marcu 1939 r., w ramach wymiany załogi w Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte, z 2 pp Leg. zostało wytypowanych 6 podoficerów, którzy wraz z 72 innymi żołnierzami z 2 DP Leg. pod dowództwem por. Leona Pająka stanowili część oddziału wartowniczego¹¹⁷. Należy podkreślić, że wyznaczeni do służby na Westerplatte żołnierze musieli spełniać określone warunki, w tym posiadać (...) *wysokie kwalifikacje służbowe i moralne, nie karani sądownie i dyscyplinarnie, bez nałogów i zadłużenia*¹¹⁸. Pierwszy rzut żołnierzy oddziału wartowniczego odjechał z Kielc 16 marca 1939 r., kolejne grupy – 24 marca.

22 sierpnia 1939 r. przebywający na ćwiczeniach letnich pod Klimontowem 2 pp Leg. otrzymał rozkaz powrotu do garnizonów w Sandomierzu i Staszowie. 27 sierpnia dowódca pułku, płk Ludwik Czyżewski, zarządził mobilizację alarmową. Pododdziały 2 pp Leg. mobilizowały się: w Staszowie – I batalion dowodzony przez mjr. Józefa Kopeckiego, w Chwałkach – II batalion pod dowództwem kpt. Kazimierza Jaworskiego, sztab pułku oraz pododdziały samodzielne, w Mokoszynie – III batalion – dowódca mjr Tadeusz Żelazowski). Według płk. Czyżewskiego, mobilizacja pułku przebiegła sprawnie, a stawiennictwo żołnierzy rezerwy było wysokie. Po zmobilizowaniu żołnierze złożyli przysięgę wojskową. Stan pułku wynosił: 94 oficerów, 345 chorążych, podchorążych i podoficerów oraz 2991

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 262–263.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 261.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 23–24.

¹¹⁷ Do służby na Westerplatte z 2 pp Leg. zostali skierowani: st. sierż. Józef Pełka, plut. Władysław Baran, kpr. Henryk Chrul, kpr. Władysław Domoń, kpr. Michał Gonsawski i kpr. Bronisław Grudziński. Zob. S. Wyrzycki, *2 pułk piechoty Legionów*, Pruszków 1992, s. 26; P. Stefaniak, *Obrońca Westerplatte Władysław Baran (1906–1976)*, „Zeszyty Sandomierskie” 2009, nr 28, s. 10–11.

¹¹⁸ R. Witkowski, *Westerplatte. Historia i dzień dzisiejszy*, Gdańsk 1977, s. 39.

szeregowych. Poszczególne pododdziały pułku od 28 do 30 sierpnia zostały załadowane na stacji kolejowej w Sandomierzu i wyruszyły do rejonu działań operacyjnych w okolicy Łaska, gdzie po rozpoczęciu wojny przystąpiły do walki z oddziałami niemieckimi, wstawiając się w bojach m.in. pod Borowskimi Górami, Ołtarzewem i w obronie twierdzy Modlin¹¹⁹.

SUMMARY

Tadeusz Banaszek, Sandomierz Garrison in 1918–1939

After recapturing the independence, Sandomierz became an important and numerous garrison for the Polish Army. Organized and supplemented units by the Sandomierz garrison took part in the battle for the borders of the Republic. In terms of number of soldiers in 1922–1939, it was one of the smaller garrisons in 10th district corps, and in the province of Kielce. The most important and most numerous military units were 4th rifle artillery regiment and 2nd legion of infantry regiment. During this period, in Sandomierz stationed a few units and institutions of the Polish Army. With a significant number compared to the size of the city, garrison troops influenced on the life of the city and it was very visible. The military authorities were one of the main organizers of public holidays in the city. Officers and NCO casinos played a particular role, both in dealing with civilians and in the garrison's life. Professional soldiers in uniforms were visible in the city, which was an expression of the presence of the Polish Armed Forces in a society. The participation of troops in the cultural life of the city was significant. A special role in this field played regimental bands, which besides typical military activities, gave numerous concerts for the urban audience. The military actively influenced the sport and military adoption. The garrison became an active center for cultural and social life which offered entertainment and sport for residents. The activities of the army helped to reduce the phenomenon of illiteracy among conscripts, some of which came from the province of Kielce. Polish Army garrison in Sandomierz was created in November 1918 after disarming the occupying Austrian Army. In 1918–1921, Sandomierz was the garrison which was subordinated to the 3rd General District of Kielce, and from November 1921 to September 1939, commanders of 10th District Corps in Przemyśl. Until 1930, the largest unit was 4th sappers regiment, reorganized in 1929 to the 4th battalion of sappers. Sappers from Sandomierz, besides the training of combat engineers did a lot of work for society, taking part in fighting floods and the construction of roads and bridges. In 1930, there were dislocated two Legions of Infantry Regiment 2nd Legions Infantry Division from Pińczów to Sandomierz. The military has played a large role in economic development, cultural and sporting city. Authorities and residents from Sandomierz supported the expansion of the garrison barracks, conducting educational work with the soldiers, and founding the military flag, musical instruments and radio equipment. As a part of mobilization, at the end of August 1939, 2nd Legions of Infantry Regiment went to the area of operational activities in Łaska vicinity.

¹¹⁹ Szerzej na temat walk 2 pp Leg. w wojnie obronnej we wrześniu 1939 r. zob. L. Czyżewski, *Od Gór Borowskich do Zakroczymia*, Warszawa 1982; *idem*, *Wspomnienia dowódcy obrony Zakroczymia*, Warszawa 1973; J. S. Więckowski, *Żołnierze Staszowa*, Staszów 1995, s. 31–63.

РЕЗЮМЕ

Тадеуш Банашек, Гарнизон Сандожеж в 1918–1939 гг.

В независимой Польше Сандожеж был важным и численным гарнизоном Войска Польского. Сформированные в гарнизоне воинские части принимали участие в боевых действиях.

В отношении численности личного состава в 1922–1939 гг. гарнизон принадлежал к меньшим гарнизонам на территории 10-го округа. В данный период в Сандожеже находилось несколько воинских формирований. Наиболее численными были 4-й сапёрный полк и 2-й пехотный полк легионов. Значительное соотношение численности гарнизона и гражданского населения Сандожежа привело к тому, что присутствие военнослужащих в городе было видно невооружённым глазом. Военные власти были одним из главных организаторов государственных праздников в городе. Особенную роль в контактах с горожанами отыгрывали офицерское и унтер-офицерское казино.

Отмечалось участие армии в культурной жизни города. Особенное место занимали полковые оркестры, которые давали концерты для горожан. Армия влияла, также, на состояние спортивной активности и военную подготовку гражданских лиц. Гарнизон превращался в центр активной культурной и общественной жизни. Деятельность армии способствовала уменьшению неграмотности среди призывников, из которых часть приходилась на уроженцев келецкого воеводства.

Польский гарнизон в Сандожежу был создан в ноябре 1918 г. после разоружения оккупационных австрийских войск. В 1918–1921 гг. гарнизон находился в распоряжении командующего 3-го генерального округа (Кельце), а с ноября 1921 г. до сентября 1939 г. подчинялся командующему 10-го округа (Пшемысль). До 1930 г. наиболее численным формированием был 4-й сапёрный полк, который в 1929 г. был переформирован в 4-й сапёрный батальон. Сандомерские сапёры кроме чисто армейских занятий выполняли общественные работы принимая участие в ликвидации последствий наводнения и строительстве дорог и мостов. В 1930 г. в Сандожеж с Пиньчова был переведён 2-й пехотный полк легионов 2-й пехотной дивизии легионов. Армия отыграла важную роль в хозяйственном, культурном и спортивном развитии города. Городские власти и гражданское население Сандожежа поддерживали гарнизон помогая в строительстве казарм, организации образовательной работы среди солдат. После объявления мобилизации в конце августа 1939 г. 2-й пехотный полк легионов направился в район операционных действий в окрестности Ласка.